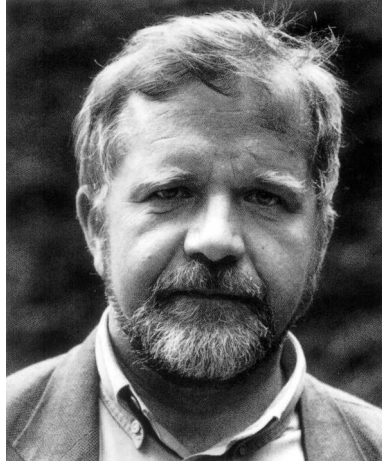

PRIESTER VAN DE KUNST, MEESTER DER ZELFENSCENERING

Rudiger Safranski in gesprek met Gudrun de Geyter

Wagner als laboratorium

Wagner is een laboratorium. Hijzelf is een schouwtooneel voor allerlei interessante tendensen van zijn tijd en die nog steeds interessant zijn: mythen, kunst en religie, al deze problemen met encenering en het theater als machine... Wagner is een figuur in dewelke zich zovele tendensen verzamelen en concentreren. Niet alleen vind ik zijn muziek wondermooi, hij is een figuur die men onvermoeibaar kan bestuderen en men begrijpt dan veel van zijn tijd die tot op zekere hoogte ook de onze is. Ik zou nooit een biografie over Wagner schrijven, ik moet echter met hem aan de slag omdat ik momenteel een boek schrijf over Nietzsche, die zelf een antwoord op Wagner was, en zo moet ik beiden samen in ogenschouw nemen. Nietzsche breekt met Wagner en wordt er zelfs een tegenstander van omdat Wagner tenslotte een priester van de kunst wilde worden. Nietzsche wilde wel de kunstenaar in Wagner, maar een kunstenaar die priester wilde worden, dat is het probleem dat tussen beide is ontstaan. Nietzsche wilde ook mythen produceren, hij heeft tenslotte ook met zijn Zarathustra een mythe, een voorstel tot zingeving geproduceerd maar voor Nietzsche was het duidelijk dat men nooit uit het oog mag verliezen dat men een mythe zelf heeft uitgevonden. En daarom vond hij het belangrijk, zoals hij vaak heeft beklemtoond, een ironische verhouding te bewaren. Voor hij in de diepte van de geestelijke duisternis verzonk heeft hij meermaals gezegd: ik wens mij lezers die nooit een zekere ironische afstand tot mij verliezen zoals ik zelf zulke afstand bewaar. Men moet zich dus niet bezondigen aan grootdoenerij maar deze productieve zelfironie, deze zelfrelativering die daarin besloten ligt, nooit opgeven. Bij Wagner vinden wij niets van deze zelfironie terug. Wij vinden bij Wagner al het mogelijke maar geen zelfironie. In de plaats daarvan treffen wij een pathos aan, een pathos van zelfgenoegzaamheid ook en dat is tenslotte voor Nietzsche onverdraaglijk geworden en daarom zegt hij op het einde "Ik kan die Parsifal niet meer horen, ik wil alleen nog naar Carmen luisteren"

De mythe volgens Wagner

Wat was voor Wagner een mythe? De mythe was een religieus aandoend verhaal, opgediept uit één of andere oude stof maar niet zomaar een eenvoudig verhaaltje maar een verhaal met de pretentie van alle wezenlijke elementen van ons leven op een gefocuseerde manier te bevatten. In de mythe gaat het steeds om het geheim van het leven, om de ultieme vragen: wat is de diepere zin van het leven, wat houdt ons samen, welke verwachtingen kunnen wij koesteren..., al deze grote vragen moet de mythe op het toneel, in de vertelling verduidelijken, tastbaar maken. En zo heeft hij in zijn werk eigenlijk alles naar mythen vertaald, Parsifal, Tristan und Isolde, Götterdämmerung e.d., voor minder deed hij het niet, het moesten de grote mythen zijn. En een interessant punt is dat zijn vroege opera Rienzi die over een revolutionair uit de pre-renaissance handelt, hij deze rebel uit de 14e eeuw omvormt tot een mythe van de revolutie. Kortom waar Wagner binnenkomt ontstaan er mythen. Dat was zijn logica.

Wagner en de Duitse cultuur

Wat betekent Wagner in de Duitse cultuur? Wagner is als een hoogst explosieve mengeling van religieuze, artistieke en politieke passies. In Wagner zijn deze drie elementen samen gekomen en dat heeft tot een zeer explosieve mengeling geleid in de negentiende eeuw: de verlossing van de wereld door de kunst, ook met de politieke gevolgtrekking de Duitse geest op te voeden, "Am Deutschen Wesen soll die Welt genesen", dat alles steekt in Wagner. Vandaag echter, na zovele jaren is deze explosieve mengeling van religie, kunst en politiek in zijn bestanddelen terug uit mekaar geraakt en vandaag wordt Wagner, en dat geldt ook voor mij, puur esthetisch genoten als kunst en alles wat er daaromheen hangt en dat in dit Bayreuth wordt gesymboliseerd, dat staat er in feite nog als een ruïne en noopt in feite nog steeds tot waakzaamheid.

Het drama van de componist

Wagner was een zeer groot musicus en laten we ook niet vergeten dat Parsifal, Tristan und Isolde in de 19e eeuw door Wagner zelf als muziek van de religieuze verlossing werden gecomponeerd. Wagners idee was, dat wij niet zomaar in de opera zouden gaan of zoals vandaag een plaat zouden opleggen, neen, bij het horen van deze muziek en bij een bezoek aan de opera moest er in de mens een innerlijke verandering plaatsvinden. Het probleem is dat hij daarbij steeds aan de grenzen is gestoten. Hij heeft eenvoudig gemerkt dat men de kunst nog zo betoverend kan maken, het blijft toch nog altijd kunst. Maar hij wilde voorbij de grenzen van de kunst tot binnen in de religie dringen en dat was het drama voor Richard Wagner. Precies doordat hij de kunst wilde overstijgen tot in het religieuze en daarbij steeds op de grenzen van de kunst is gestoten, heeft hij mettertijd ook een zeer grote woede en zelfs een haat

ontwikkeld tegen de normale burgerlijke wereld die enkel kunst wil en geen religie. Hij heeft in zekere zin een strijd geleverd: "Hier mijn kunst tegen de rest van de wereld die zich daartegen verzet". Hij haatte het kunstbedrijf, hij haatte het esthetendom en zo bleef hem ten slotte niets anders over als een tempel te bouwen voor zijn kunst, een soort kerk, en dat was Bayreuth.

Stichter van een kunstreligie en zakenvirtuoos

Wagner zelf had twee zielen in zijn borst. Wagner wilde de kunst als religie, hij wilde de heilige kunstervaring, maar van de andere kant was hij zelf ook een ongelooflijk bekwaam zakenman, hij was een virtuoos van het kunstbedrijf. Voor zichzelf rechtvaardigde hij dit door te zeggen: "Ik moet nu eenmaal alle mogelijke middelen inzetten om mijn kunst te laten slagen" en precies in de marketing van zijn kunst toonde hij zich ook een meester. Hij is er met zijn charme in geslaagd allerlei mensen veel geld af te troggelen, de koning van Beieren, en later ook Bismarck, de stichter van het Rijk, en verder allerlei rijke mecenasen en zakenlui, zodat een eigenaardige tegenspraak in zijn persoon zelf ontstond: met de middelen van moderne marketing, met de middelen van het kunstbedrijf tegelijkertijd een aan de religie rakende inrichting tot stand te brengen. Dat is de tegenspraak van Richard Wagner en ook het spannende aan deze figuur, ook het prototypische aan hem. Vandaag is dat veel minder opvallend aangezien stichters van een religie vandaag meestal tegelijkertijd goede zakenlui worden.

Meester der zelfenscenering

Wagner zelf was een theatermachine in die zin dat hij als persoon een meester van de zelfenscenering was. Ik zal u een voorbeeld geven: toen hij voor het eerst naar Parijs reed, had hij maar weinig geld en hij wilde zich meteen een naam maken dus wat deed hij: hij huurde een schandalig dure villa die hij zich helemaal niet kon veroorloven en bereikte daarmee dat hij in de hele wereld over de tongen ging. Het opbouwen van een imago, te weten hoe zich te plaatsen om in de openbaarheid te geraken daarvoor had hij waarschijnlijk een soort natuurtalent waaruit hij later ook een echte kunst heeft gemaakt. Hij was verliefd op de openbaarheid tot in het private toe. Hij moest steeds onmiddellijk over zijn projecten kunnen praten, en het was een gelukstreffer dat hij met iemand als Cosima was getrouwd, hij had voortdurend een toneel nodig ook in de privé-sfeer en het liefst had hij ook gecomponeerd in aanwezigheid van een schare aanhangers. Steeds had hij een toneel nodig om zichzelf in de schwinging en de dynamiek te brengen die hij voor zijn productieve vooruitgang nodig had.

Hedendaagse mythen

Wij hebben mythen nodig. De Franse filosoof Roland Barthes heeft 20 à 30 jaar geleden eens een mooi boekje geschreven over de mythen van het dagelijkse leven. Er zijn niet alleen de grote mythen zoals die zich hebben genesteld in de religie, zoals de kruisiging van Christus die de machtigste mythe in het christelijke avondland is geweest, er zijn ook kleine mythen. Als u nagaat van welke innerlijke beelden, van welke beelden uit de cinema een verliefd paartje zich vandaag

laat leiden of wanneer u postvat aan de uitgang van de bioscoop en ziet hoe mannen hun sigaretje opsteken na het zien van een Humphrey Bogart-film, dat zijn ook mythen. Men kan hier van mythen spreken omdat deze filmhelden niet alleen maar deze figuren zijn maar een hele wereld voorstellen, een levensstijl. Wij leven in een tijd van beelden en nog nooit is er een tijd geweest die zo sterk door beelden is beheerst geworden en deze innerlijke beelden bepalen het levensgevoel, de stemmingen, de verwachtingen. Er bestaan nog weinig centrale mythen die alles organiseren, die nog alles samenvatten, daartegenover zijn er ondertussen tegenwoordig vele privé-mythen ontstaan. Het is alsof die éne grote mythe in duizend kleine splinters is gespat. Richard Wagner wilde nog een nieuwe centrale mythe, zeker in Parsifal. Parsifal is een poging om via de opera de vervliegende kracht van het christendom, zoals hij dat aangevoeld heeft in zijn tijd van secularisering, opnieuw te regenereren.

Rüdiger Safranski is auteur, studeerde filosofie, geschiedenis en Duitse letterkunde. Hij publiceerde ondermeer "Wieviel Wahrheit braucht der Mensch" (1990), "E.T.A. Hoffman. Das Leben eines skeptischen Phantasten" (1992), "Schopenhauer und die wilden Jahre der Philosophie. Eine Biographie", "Ein Meister aus Deutschland. Heidegger und seine Zeit" (1994)

© BRTN - RADIO 3, oktober 1997
Transcriptie & vertaling: Jos Hermans